

“DET VIL KOMME TIL EN NATIONAL BEFRIESES- KAMP”

Kommunisterne og ikke-angrebspagten 1939-41

Af Lars Jepsen og
Thomas Bindsbøll Larsen

Hitler-Stalin-pagten hører til blandt de mest omtvistede begivenheder i den kommunistiske verdensbevægelses historie og fremdrages ofte som det yderste eksempel på sovjetsympatisørernes blinde politiske følgagtighed: Moskva befalede og medlemmerne af 3. Internationale adlød. Et billede der ikke er helt forkert, men som heller ikke er uden nuancer.

Danmark – foråret og sommeren 1940: Landet besat, samarbejdspolitikken indledt, frivillig presse censur og generel uvished om landets fremtid. I Danmarks Kommunistiske Parti (DKP) havde man det også svært: Først chokket over Ikke-angrebspagten af 23. august 1939 mellem de hidtidige hovedfjender, Stalin og Hitler, sidenhen omstilling til agitation mod “den imperialistiske krig”, herefter Finlandskrigen og Danmarks besættelse.

Den 9. april 1940 gik mange DKP- og DKU-afdelinger under jorden – blot for i de følgende dage atter at søge mod overfladen igen. Påstande fra de senere års hidsige debat om DKP’s rolle i årene 1939-41, der anklager DKP for ideologisk nazi-venlighed fra 23. august 1939 til 22. juni 1941 dementeres af partiets organisatoriske optræden i april-dagene 1940. Omvendt kan man dog heller ikke overse DKP’s markante og yderst skingre anti-engelske retorik i foråret og sommeren 1940, som den blandt andet kom til udtryk i partiavisen Arbejderbladet. Partiet slog imidlertid flere toner an på én og samme tid:

Eksempel 1: Aksel Larsens pjece fra maj 1940 “Situationen og Arbejderbevægelsen”. Heri hedder det blandt andet: “Skylden for d. 9. april? Ja den er at finde i selve krigen, som I intet gjorde for at modvirke (...) Den er at søge i den engelske aggression”.¹

Eksempel 2: Hans Kirk i Arbejderbladet 19. maj 1940 i en historisk artikel om adelens magt efter afslutningen af Grevens Fejde i 1536: “Dette overklassevælde var indført ved hjælp af den holstenske konge og hans tyske hjælpetropper, og resultatet blev en yderst tyskfyndtlig stemning. En forfatter fra samtiden siger: ‘Har I nogensinde hørt, at tyskerne var danskerne tro? Er det ikke et gammelt ord, at før skal man plukke figen af et hyldetræ, før man hos tyskerne finder redelighed mod Danmark?’”²

Eksempel 3: Uddrag af Kominterns anvisninger til DKP af 16. april 1940: “Følgerne af besættelsen er, at Danmark er blevet krigsområde, at Danmarks økonomi bliver ødelagt, at

En amerikansk karikaturtegners kommentar til pagten mellem Tyskland og Sovjetunionen (1940). Hitler spiller poker om verdensherredømmet med kommunismen. Ved sine fødder har han marionetterne Mannerheim, Tojo, Mussolini, Horthy, Franco, Pétain og Antonescu. Døden sidder med ved bordet i generalsuniform og glæder sig til en rig høst.

livsbetingelserne for folkets brede masser bliver kraftigt forringet, at folkemassernes sociale og politiske rettigheder bliver udsat for skarpe angreb, at en stadigt stigende national undertrykkelse vil sætte ind og at den tyske imperialism vil bestræbe sig på at ensrette Danmark.”³

Meningen med disse citater er at tegne et billede af de kommunistiske holdninger i 1940, der levner plads for det flertydige i DKP's linje. På den ene side Aksel Larsens pjece (og tilsvarende artikler i Arbejderbladet af andre ledende DKP'ere), hvor englænderne og franskmændene optrådte som hovedskurkene i agitationen; på den anden side anti-tyske artikler som Hans Kirks. Dertil kom de anvisninger, som Komintern tilstillede DKP i april dagene 1940, hvor brodden ganske vist stadig var rettet mod de engelsk-franske “krigsbrandstiftere”, men hvor der samtidig ikke blev næret nogen illusioner om det, der eksplicit betegnedes som den tyske imperialismes bestræbelser på at undertvinge og udbytte Danmark. Som det senere skal vises, tilstræbte Komintern på den ene side opretholdelsen af en legal status for DKP trods tysk besættelse, på den anden side opfordrede man samtidig de danske kommunister til aktiv anti-krigs agitation blandt de tyske besættelsestropper i Danmark.

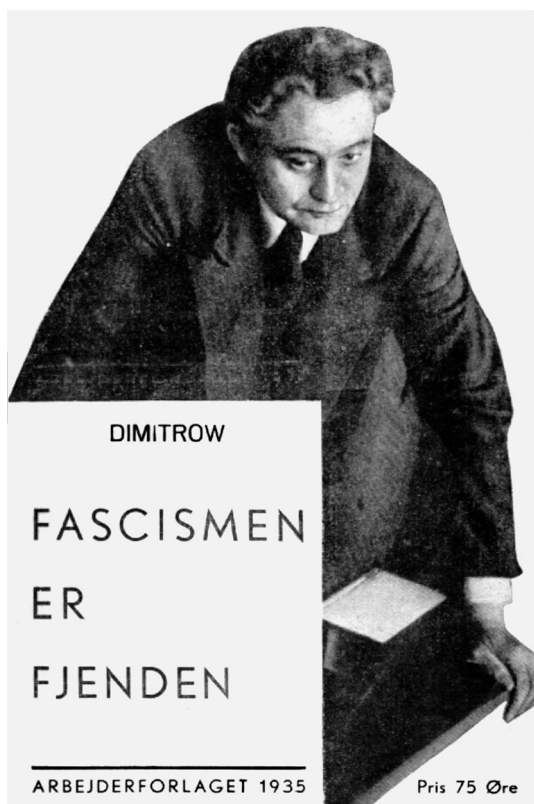
De gengivne eksempler demonstrerer tydeligt en dobbeltlinie – både i Kominterns anvisninger og i de kommunistiske partiers prioriteringer i Europa i sommeren 1940. Denne dobbelthed er ofte blevet overset i den kolde krigs historieskrivning.⁴ Og kommunisternes aktiviteter i perioden 1939-41 analyseres anno 2002 i mange tilfælde stadig udfra et motiv, der udvikler sig til en faldgrube for mange: Et politisk ønske om at bruge ikke-angrebspagten som bevis på kommunisternes Moskva-følgagtighed, der derefter kastes ind i vore dages ideologiske opgør om de venstreorienteredes fortid, som det har kunnet ses i de seneste års internationale debat om *Le Livre Noir du Communisme* (Kommunismens Sorte Bog) og vor hjemlige – til tider ganske hidsige – debat i blandt andet Weekendavisen, Berlingske Tidende og Politiken.⁵

Den norske historiker Terje Halvorsen har – blandt andet som en modvægt til hovedforfatteren af ovennævnte sortbog, den franske kommunismeforsker Stéphane Courtois – sat spørgsmålstegn ved de dominerende teser om kommunisternes rolle fra 1939-41: At kommunisterne i deres prosovjetiske følgagtighed var entydigt antiengelske og tilsvarende pro-tyske. Halvorsen hævder, at det i kommunisternes ideologiske selvforståelse godt kunne gå hånd i hånd at være både prosovjetisk, antiengelsk og antifascistisk – med mere eller mindre blus på de nævnte holdninger – også i perioden 1939-41. Hvilket dog ikke forhindrer Halvorsen i at karakterisere kommunisternes holdning i det første pagtår – fra 23. august 1939 til august 1940 – med ordene: “Dette var en linje, som objektivt var i tysk interesse”.⁶

Alligevel viser alle kildestudier i forbindelse med den post-sovjetiske æras arkivåbninger, at partierne, trods al kadaverdisciplin og Moskva-styring, havde et vist spillerum for taktisk og national tilpasning til den overordnede Komintern-linje. Nogle gange tilkæmpede partierne sig dette spillerum trods Kominterns ordrer, andre gange var det Komintern selv, der dekreterede nationale særregler.⁷ Uden dette spillerum ville partierne have udslettet sig selv politisk i årene 1939-41. Det skete trods alt ikke. Nok synes anti-fascismen næsten forsvundet i pagtperioden – men også kun næsten. Og nærmere studier godtgør, at medlemmerne i højere grad end partiledelserne opfattede pagten som udpræget taktisk og kortsigtet.

1939: Kominterns første reaktioner

Det står i dag klart, at Kominternledelsen i Moskva stort set ikke blev konsulteret i forbindelse med Stalin og Molotovs initiativer op til pagtindgåelsen med Hitler. Man har intet fundet i Sovjet-arkiverne, der indikerer, at Stalin og Molotov skulle have lagt ideen om en politisk alliance med folkefrontspolitikens hovedfjende, Tyskland, ud til nogen form for ideologisk-politisk diskussion udenfor den allerinderste ledelseskreds. Selv medlemmer af

Efter Rigsdagsbrandprocessen blev den bulgarske kommunist Georgij Dimitrov et symbol på den kommunistiske antifascisme. På Kommunistisk Internationales 7. verdenskongres i 1935 var det Dimitrov, der holdt den store beretning om fascismens offensiv og den Kommunistiske Internationales opgaver i kampen mod fascismen. Som generalsekretær for Komintern kunne han i august 1939 blot tage Stalins beslutning om at indgå en pagt med Nazityskland til efterretning. Dimitrov blev ikke inddraget i beslutningen.

Sovjetunionens Kommunistiske Partis (SUKP's) Politbureau som Nikita Khrustjov og Klement Vorosjilov blev ikke taget med på råd. Ifølge Khrustjov blev han den 22. august, dagen før den tyske udenrigsminister Joachim von Ribbentrops ankomst til Moskva, sendt på jagt. Stalin forklarede, at han og Molotov alene ville klare forhandlingerne med Ribbentrop.⁸ Den østrigske Kominternfunktionær

Ernst Fischer erindrer første gang at have hørt om pagtforhandlingerne i dagene 20-21. august 1939 i form af antydninger fra det tjekkeske medlem af Kominterns daglige ledelse, sekretariatsmedlem Klement Gottwald.⁹

Stalin henvendte sig kun til yderst få personer i SUKP's ledelse. Det samme gjaldt for Komintern. 3. Internationales førstemand, Georgij Dimitrov var tilsyneladende ikke forhåndsorienteret, i modsætning til Klement Gottwald.¹⁰ Ingen partiledelser i de kommunistiske partier nåede at blive forberedt på de store politiske omvæltninger, pagtindgåelsen måtte medføre. Den chokerende nyhed modtoges *post factum* via radio og aviser i partiernes hovedkvarterer om morgenen den 23. august.

I Kominterns arkiv er det første dokument i forløbet omkring pagtindgåelsen et referat fra et møde i Sekretariatet dateret 22. august 1939. Sekretariatet udgik af den større Eksekutivkomite (EKKI) og varetog den daglige ledelse af Komintern. Det bestod på denne tid af generalsekretæren Georgij Dimitrov (Bulgarien), repræsentanten for det sovjetiske kommunistparti Dimitri Manuilskij, Wilhelm Pieck (Tyskland), Otto Kuusinen (Finland), André Marty (Frankrig) og Klement Gottwald (Tjekkosllovakiet). På mødet vedtog man en erklæring, hvori det blev slået fast, at en eventuel tysk-sovjetisk pagt "ikke (vil) udelukke muligheden for en aftale mellem England, Frankrig og USSR", og de kommunistiske partier skulle med "endnu større energi fortsætte kampen mod aggressorerne, især den tyske fascisme".¹¹

Skønt i hvert fald Gottwald som nævnt synes forhåndsinformet, måtte Komintern-sekretariatet handle og skønne efter sin egen politiske intuition, og man forestillede sig altså ingen grundlæggende politisk omvurdering i synet på Hitler-Tyskland og nazismen. Spørgsmålet er, om erklæringen – med dens anti-nazistiske budskab – overhovedet blev videresendt til de kommunistiske partier. Derom hersker der fortsat uklarhed. Nogle historikere omtaler sekretariatsudtalelsen som et direktiv, andre sætter ikke denne betegnelse på den. Ordvalget er ikke en ligeegyldig detalje: Direk-

tiver til partierne skulle nemlig udsendes øjeblikkeligt – med kurér eller via radio.¹²

Meget taler for, at sekretariatsudtalelsen forblev i Moskva. Sandsynligvis afventede Komintern forhandlingernes afslutning i håb om yderligere præciseringer. At handle på egen hånd turde man ikke.

Ingen kommunistiske ledere har efter 1945 henvist til at have modtaget en sådan erklæring fra Komintern. Ingen ledelsespersoner har ytret eller skrevet noget om indløbne forholdsordrer fra Komintern, der i klartekst bad de kommunistiske partier om at fortsætte den anti-fascistiske kurs rettet især mod den tyske fascisme. At partierne i august-september 1939 rent faktisk levede op til den ikke afsendte erklærings budskab skyldes snarere, at landenes partiledelser – ligesom Kominternledelsen selv – i pagtens første uger var helt overladt til deres egen dømmekraft.

Den 27. august fremsendte EKKI en sammenfatning af de forskellige partiers reaktioner på ikke-angrebstraktaten til Stalin, Molotov og Zhdanov. Samme dag forfattede Dimitrov sammen med SUKP's repræsentant i EKKI, Manuilski, en skrivelse til Stalin, som fortrinsvis behandlede det franske partis stilling. Heri hed det blandt andet: "Vi mener, at det kommunistiske parti også fremover bør indtage en modstandsposition overfor det fascistiske Tysklands aggression". Og PCF opfordredes til at understøtte Frankrigs forsvarsbestræbelser.¹³

Krigens karakter

Siden 7. Verdenskongres i 1935 havde Komintern anset karakteren af en eventuelt kommende europæisk krig som væsensforskellig fra 1. verdenskrig. Efter vedtagelsen af folkefrontspolitikken havde man igen og igen understreget hovedmodsætningen mellem demokrati og fascisme. Den hurtige tysk-sovjetiske pagtindgåelse og det efterfølgende krigsudbrud kastede nu Komintern ud i et politisk stormvejr: Hvorledes skulle Sovjetledelsens skridt udlægges i forhold til folkefrontslinien? Som en strategisk og ideologisk hoveddæn-

dring eller blot som et taktisk og henholdende træk, hvormed Stalin satte Vestmagternes 'skinforhandlinger' med Sovjetunionen skakmat?

Den 5. september 1939 udbad Dimitrov sig i en skrivelse til Andrei Zhdanov Stalins bedømmelse af den nys udbrudte krigs grundkarakter. Dette resulterede i et møde mellem Stalin og Dimitrov den 7. september, hvor endvidere Molotov og Zhdanov var til stede. Mødets diskussioner og konklusioner kendes nu, blandt andet gennem offentliggørelsen af Dimitrovs dagbogoptegnelser.¹⁴ Ifølge disse optegnelser skulle Stalin have erklæret, at denne krig fandt sted mellem to grupper af kapitalistiske lande i en strid om en nyopdeling af verdensherredømmet: "Vi har ikke noget imod (...) at de slås grundigt og svækker hinanden. Det ville ikke være dårligt, hvis Tyskland kan bringe de rigeste kapitalistiske lande, især England, til at vakle". Og videre: "Mens det før krigen var helt rigtigt at modstille det borgerligt-demokratiske regime med fascismen, forholder det sig imidlertid ikke længere således."¹⁵ Sluttelig skulle Stalin ifølge Dimitrov have anbefalet, "at opgive folkefrontens og den nationale fronts paroler."¹⁶ Hvad krigen i Polen angik, refererer Dimitrov også Stalin: "Udslettelsen af denne (polske) stat vil under de nuværende omstændigheder betyde, at der hermed findes en kapitalistisk stat mindre."¹⁷

Bemærk, at det altså var Dimitrov selv, der bad om et ideologisk strategimøde med Stalin og ikke omvendt. Komintern rangerede ikke særlig højt på Stalins dagsorden i august 1939. Organisationens problemer med at overbevise millioner af proselytter om rigtigheden af Sovjetunionens sikkerhedspolitiske nyorientering måtte den klare selv. Først 14 dage efter pagtindgåelsen – og adskillige dage efter krigsudbruddet – tog Stalin sig tid til at mødes med lederen af Komintern. Og dét endda kun, fordi Dimitrov selv henvendte sig.

Improvisationens svære kunst

Uden nøjere informationer fra Moskva henholdt de kommunistiske partiledelser sig til, at

pagten ikke afgørende ændrede ved de seneste års kommunistiske verdenssyn, folkefrontspolitikken, eller den fortsatte kamp mod fascismen. Mange partiaviser citerede lederen fra *Pravda* i forbindelse med pagten: Det var ikke lykkedes for den engelske og franske regering at spille Sovjetunionen og Tyskland ud mod hinanden. Sovjetunionen havde succesrigt afværget dette og dermed sikret freden. Det tyske KPD udtalte sig i lignende vendinger den 25. august 1939. I dag ved vi, at store dele af den oprindelige erklæring blev skåret bort, inden den blev offentliggjort i Kominterns tidsskrifter.¹⁸ Men selv i den beskårede version sluttede erklæringen særdeles entydigt: “Styrer Hitler alligevel det tyske folk ud i krigens katastrofe, så må enhver tysker vide: Nationalsocialismen er den skyldige i krigsudbruddet.”¹⁹ Belgiens kommunistiske parti så pagten som en forhindring af et nyt München, hvor Polen denne gang skulle have været ofret.²⁰ Af to onder blandt de imperialistiske magter ansås det fascistiske ifølge folkefronts-logikken stadig for det største.

I Frankrig priste partibladet *L’Humanité* – tre dage efter pagtens indgåelse – stadig den franske regering for at tage “nødvendige skridt for at forsvare Frankrig mod fascistisk aggression”, og pointerede vigtigheden af at “Frankrig overholder sine løfter til vor truede polske allierede” – alt sammen under rubriken: “Forèn den franske Nation mod den Hitler’ske Agressor”.²¹ De kommunistiske deputerede i den franske Nationalforsamling stemte så sent som den 2. september 1939 for krigsbevillingerne. Alligevel blev PCF og dets presse forfulgt af Daladier-regeringen.

I England fastholdt kommunisternes leder Harry Pollitt krigens antifascistiske karakter. Han blev tvunget til at gå af, da partiets mest Moskva-tro fløj efter nogle ugers forløb, med hjælp fra hjemvendte Komintern-kurere, havde fået fordøjet de nye toner fra Stalin. Af i dag offentliggjorte referater fra de interne diskussioner i det engelske parti kan vi imidlertid fastslå, at tvivlrådigheden og kritikken af Sovjets handle måde var stor blandt mange andre ledende tillidsfolk.²² Kun den behårde parti-

disciplin og Sovjet-loyaliteten holdt sammen på tropperne.

Både den tyske, engelske og franske partiledelse blev i de følgende måneder kritiseret og banket på plads af Stalin-ledelsen i Moskva. Hvis man ser på de direktiver, som EKKI udsendte den 9. september – to dage efter Dimitrovs møde med Stalin – står det klart, at formuleringerne nøje svarede til de synspunkter, Stalin havde fremført overfor Dimitrov. Kommunisterne skulle nu afsløre krigen som imperialistisk og stemme imod krigskreditter.²³

England som eksempel

Forvirringen var dog fortsat betydelig, både blandt Kominternfolk i Moskva og i partiernes hovedkvarterer.

Et interessant case-study til belysning af Kominterns nye line fra efteråret 1939 og frem til Frankrigs fald i 1940, hvor linjen i nogen grad skifter igen, er som nævnt reaktionerne hos de engelske kommunister. Kildemæssigt er vi her særdeles godt rustet, da der i løbet af de sidste ti år er blevet offentliggjort store mængder mødereferater, blandt andet fra centralkomitemøderne. En lignende næsten komplet kildesituation kan ikke tilvejebringes for Frankrig eller andre lande, hvor den senere illegalitet er årsag til manglende partidokumenter fra perioden.

Ifølge den engelske historiker Monty Johnstone ligger det britiske partis allerførste reaktioner stort set på linje med de nævnte eksempler fra KPD og PCF.²⁴ Inden Komintern-kurieren David Springhall, der var medlem af det engelske partis centralkomite, nåede frem til London med de nye retningslinjer af 9. september 1939, udsendte Generalsekretæren for partiet, Harry Pollitt, den 14. september pjecen *How to Win the War*. Heri kunne man finde en slet skjult kritik af Kominterns ageren omkring krigsudbruddet: “At holde sig ude af konflikten og kun udstede revolutionært klingende fraser, mens de fascistiske bestier falder over Europa, vil være et forræderi mod alle dem, som vi har vundet i den årelange kamp mod kapitalismen.”²⁵ Skønt Storbritannien

måtte betegnes som et imperialistisk land, hvor den herskende klasse med krigen søgte at forsvare sine interesser i opretholdelsen af imperiet, ville en sejr for Nazi-Tyskland medføre ikke bare en erobring af kolonier, men også tabet af alle de demokratiske rettigheder, som arbejderklassen havde opnået. Centralkomiteen støttede denne linje enstemmigt, og en af partiets førende teoretikere, R. Palme Dutt, gratulerede Pollitt med, at hans pjece var en af de bedste, han nogensinde havde skrevet.²⁶ Allerede 4. september havde Daily Worker haft overskriften: “Krigen er kommet – det er en krig der *kan* og *skal* vindes”. Og lederen havde titlen: “Forræderi mod Polen vil være et forræderi mod Storbritannien”.²⁷

På det engelske partis Centralkomitemøde den 25. september 1939 fremlagde Dave Springhall imidlertid Moskvas nye politiske kurs. Rådvidheden var stor og spørgsmålene mange til Springhall: Havde han selv talt med Dimitrov? Havde Sovjets nye ‘antiimperialistiske’ holdning ændret Kominterns syn på målsætningerne for arbejderklassens kamp i Tyskland, England og Frankrig?²⁸ Mens man forberedte næste CK-møde ugen efter, fortsatte diskussionerne i politbureauet, hvor Palme Dutt førte an i kravet om en omgående tillempling af partiets politik til EKKI’s 9. september-direktiver.²⁹

Tilpasning

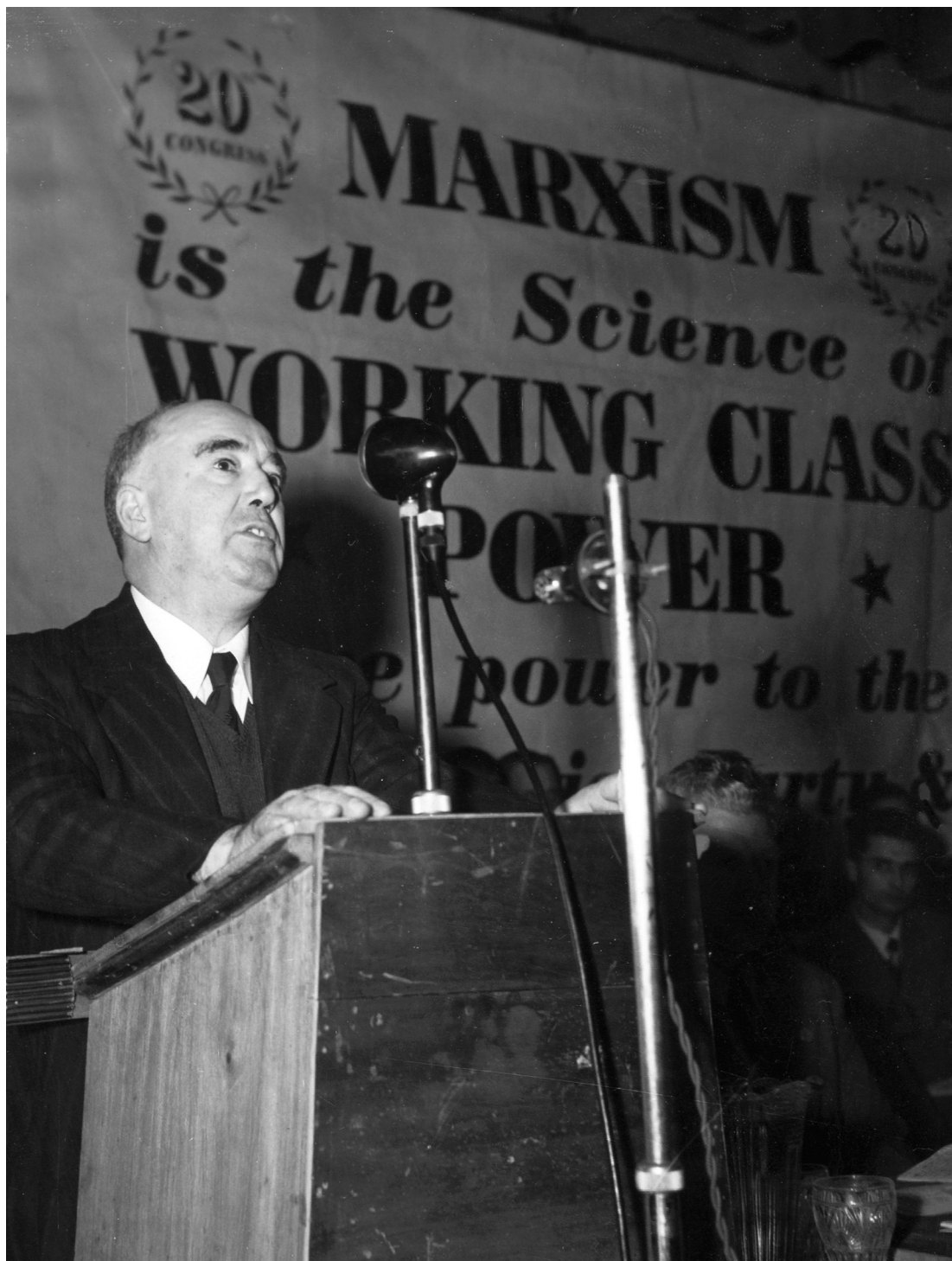
På CK-mødet den 2.-3. oktober fastholdt Harry Pollitt kritikken af Komintern-direktiverne. Palme Dutt gik derimod til frontalangreb på den hidtidige linje: “Vi havde ikke forstået, at vi var gået ind i en ny periode, en revolutionær periode, og vi er nødt til at tilpasse vor taktik og forståelse til dette (...) at imperialistisk krig indebærer et revolutionært perspektiv.”³⁰ Dutt henviste her til “begivenheder i Østeuropa”, men omtaler kun opløsningen af Polen og indlemmelsen af de polske områder under Sovjetunionen, vel ikke just nogen klassisk social revolution. Dutt’s tale er et lærestykke i betingelsesløs kommunistisk selvdisciplinering og underordning under Sovjetunionens interesser –

som det blev udtrykt i formuleringen “en kommunisters pligt er ikke at være uenig, men at adlyde”.³¹ Harry Pollitt bøjede sig dog fortsat ikke. Han kritiserede den nye Komintern-linje, hvor “kampen mod fascismen er forsvundet”. Han var “skamfuld over den mangel på medfølelse”, som udtryktes overfor Polen, og han støttede den engelske krigsindsats: “(...) skønt dette er den Anden Imperialistiske Krig, er jeg tilhænger af at støtte krigen mod den tyske fascisme til det yderste, med det formål at vi kan besejre den tyske fascisme.”³² Men Pollitt-fløjen tabte slaget. Komintern-loyaliteten sejrede med 16 stemmer mod 3 i politbureauet. Pollitt trådte tilbage som generalsekretær og som medlem af politbureauet, mens Palme Dutt overtog ledelsen.

Et parti i isolation

Partiet stod med den nye anti-krigslinje næsten helt isoleret i efterårsmånederne 1939. Knap var partiets omjustering til den nye ‘antiimperialistiske linje’ blevet gennemført, før den finsk-russiske vinterkrig brød ud. Når engelske kommunister fremførte hovedparolen ‘Stop krigen’ lød svaret fra folk på offentlige møder ofte ‘Hvilken krig?’³³ Det engelske parti formåede dog stort set at bevare sine tillidspositioner i den britiske fagbevægelse. De kommunistiske tillidsfolk er ofte – både i datiden og senere – blevet betegnet som først og fremmest *trade unionists* eller *industrial communists*. Det var de faglige og sociale spørgsmål, der optog dem, også under krigstidsforholdene. Og der var i høj grad brug for faglige foregangsmænd på Englands *Home Front*: Arbejdstiden gik i vejret, mørklægningen besværliggjorde arbejderens transportmuligheder, krigsprofitterne hos våbenindustriens ejere gik voldsomt i vejret, mens arbejderne udsattes for barske rationeringer. Der var basis for radikale faglige forsvarskampe og for kritik af den ulige fordeling af krigstidens byrder.³⁴

Følgende erindringsbemærkning fra en kommunistisk tillidsmand i flyindustrien er dog ganske givet dækkende for partiets situation i perioden 1939 til sommeren 1940: “Re-

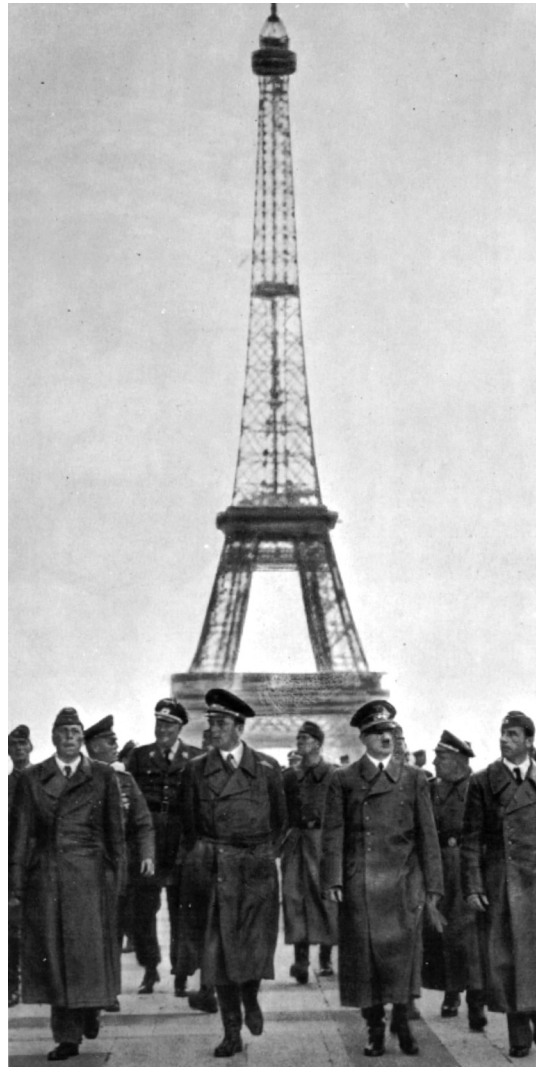
Generalsekretæren for det britiske kommunistparti Harry Pollitt modsatte sig den nye Kominternlinje og valgte efter en tabt kampafstemning i partiets politbureau den 2. oktober 1939 at trække sig fra sine poster. Efter det tyske overfald på Sovjetunionen i 1941 blev han genindsat som generalsekretær. På billedet åbner Harry Pollitt partiets 20. kongres i 1948 (ABA).

aliteterne var, at vi isolerede os selv på dén tid. Efter min mening isolerede vi os selv på grund af vores beundring for Sovjetunionen, fordi vi ønskede at forsvare Sovjetunionen; så vi støttede linjen (...), fordi vi troede, at de vidste bedst. (...) Det står nu efter min mening klart, (...) at Harry Pollitt havde ret og Stalin tog fejl!”³⁵

Linjeskift på vej

Hvorledes reagerede det engelske parti i foråret og sommeren 1940 på tyskernes militære fremgange og truslen om en invasion af de britiske øer? I tiden omkring Frankrigs sammenbrud spores en ændring. Ved undertegnelsen af den tysk-franske våbenstilstandsaf tale i Compiègneskoven den 22. juni 1940 efterlyste polit-bureauet i en offentlig erklæring en folkeregning, der kunne “bevæbne arbejderne i fabrikkerne”. Kun da kunne man “med succes undgå Nazi-truslen og faren for fascistisk invasion og tyranni”.³⁶ Det er værd at bemærke den genopdukkede brug af vendingerne ‘nazi’ og ‘fascistisk tyranni’. Pollitt-fløjen i det engelske kommunistparti opererede også i kulisserne. I et notat af den daværende viceudenrigsminister R.A. Butler berettes om et besøg den 1. juli 1940 af det kommunistiske parlamentsmedlem William Gallacher. Gallacher fremførte – angiveligt på hele partiledelsens vegne – et ønske om at måtte sende en ledende person til Moskva ifølge Butlers referat for som ‘antinazistisk parti’ (Butler har understreget ordet antinazistisk) at formå Stalin til at støtte Storbri-tanniens “store kamp”.³⁷ Projektet blev ikke til noget, men det viser dog, at den gamle partiledelse inofficielt stod for andre synspunkter end de officielle Komintern-tilpassede. Den 13. september 1940 udkom *Daily Worker* med en *Alarm of Invasion*-overskrift, da man på linje med den øvrige nation mente, at tyskernes invasion var umiddelbart forestående.

En lang række kommunistiske partier modtog i sommeren og efteråret 1940 henstillinger fra Komintern om ikke at “medvirke i okkupationsmagts (Tysklands) manøvrer,”³⁸ om ikke at gå tyskernes ærinde, og om at partier-

Hitler i Paris den 23. juni 1940. Efter Frankrigs militære sammenbrud lagde Komintern kursen om i mere tysk fjendtlig retning.

ne skulle forberede sig på at føre en national befrielsekamp. Disse advarsler fra Komintern gjaldt ikke mindst Frankrig. PCF’s ledelse var nemlig i sommeren 1940 gået så langt i deres fortolkning af den antiimperialistiske linje i pagtperioden, at de med den tyske besættelsesmagts velsignelse prøvede at få parti-bladet *L’Humanité* legaliseret. Dette skridt blev i løbet af sommeren klart og tydeligt fordømt af Kominterns ledelse i Moskva.³⁹

PROTESTEERT TEGEN DE AFSCHEUWELIJKE JODENVERVOLGINGEN!!!

De Nazi's hebben Zaterdag en Zondag, en Maandag is dit voortgezet, als beesten in de wijken met veel Joodse bevolking huisgehouden.
Honderden Grime Feldpolizei kwamen zwaar bewapend plotseling de oude binnenstad en andere wijken binnen vallen. Rasend, tierend, ranselend en schietend stortten zij zich met hun bewapende overmacht op de werlose mannen, vrouwen en kinderen.
Honderden Jonge Joden werden met rauw geweld en volkomen willekeurigheid van de straat in arrestantenwagens gemaakt en weggevoerd naar een onbetent verzohrikingsoord.

DAT IS DE NAZI-WRAAK

voor de kloeke zelfverdediging, die de W.A. pogromhielden 2 weken geleden deed afdruijen en waarbij de W.A.-bandiet Koot als terrorist het leven liet:

Dat is het ploertige antwoord op de massa-verontwaardiging en de massa-protest-demonstratie van het Amsterdamse volk tegen de Joden-pogrom.

ORGANISEERT IN ALLE BEDRIJVEN DE PROTEST-STAKING !!!

VECHT EENSGETIJD TEGEN DEZE TERREUR !!!

EIST DE ONMIDDELLIJKE VRIJLATING VAN DE GEARRESTEERDE JODEN !!!

EIST DE ONBINDING VAN DE W.A.-TERREURSGROEPEN !!!

ORGANISEERT IN DE BEDRIJVEN EN IN DE WIJKEN DE ZELFVERDEDIGING !!!

WEEST SOLIDAIR MET HET ZWAAR GETROFFEN JOODSE DEEL VAN HET WERKENDE VOLK !!!

ONTREK DE JOODSE KINDEREN AAN HET NAZI-GEWELT, NEMT ZE IN UW GEZINDEN OP !!!!

BESEPT DE ENORME KRACHT VAN

UW EENSGETIJDEN DAAD !!!!

Dese is vele malen groter dan de Duitse militaire bezetting!
Gij hebt in Uw verzet ongetwijfeld een groot deel van de Duitse arbeiders-soldaten met U !!!!

STAAKT!!! STAAKT!!! STAAKT!!!

LEGGT GEHELE AMSTERDAMS BEDRIJFLEVENS EEN DAG PAST, DE WERVEN DE fabrieken, de ateliers, de kantoren en banken, gemeents-bedrijven en werkverschaffingen!!!

Dan zal de Duitse bezetting roeten inbinden! Dan hebt gij een slag toegebracht aan het monsterachtig plan, Mussert aan de macht te helpen! Dan verhindert ge een verdere leegjanderij van ons land!! Dan krijgt ge de kans Wouderberg uit het N.V.V.-te jagen !!!

STELT OOK OVERAL UW EISEN VOOR VERHOOGING VAN LOON EN STEUN !!

WEEST EENSGETIJD !! WEEST MOEDIG !!!

STRIJDT PIJKER VOOR DE VRIJLATING VAN ONS LAND !!!!

KAMERALEN,

Geef dit manifest na gelezen te hebben verder door!
Plaak het op naar gij kunt doen doe het voorzichtig!

REEDS TOONDEN DE GEMEENTES- EN ANDERE GROTE BEDRIJVEN

HOF. HET MOET !!!

VOLGT ALLEN HUN VOORBEELD !!!!

"Protestér mod de afskyelige jødeforfølgerseer!!!". Løbeseddel med opfordring til strejke uddelt af kommunister i Amsterdam om morgenen den 25. februar 1941. Det illegale hollandske kommunistparti (Communistische Partij van Nederland) var den organisatoriske kraft bag den to dage lange strejke – den første store strejke i det besatte Vesteuropa – som blev gennemført i protest mod det tyske politis jøderazzi-aer i byen få dage forinden.

Denne fordømmelse havde paralleller til de beskeder, andre kommunistiske partier, herunder det danske DKP og det norske NKP, modtog på omtrent samme tidspunkt. Bandullen til det franske parti var et centralt element i den mere nationale og anti-tyske linje, som slog igennem fra centralt Komintern-hold i sommeren 1940. Et linjeskift var på vej.⁴⁰ På denne baggrund synes den kommunistisk or-

ganiserede *Folkekongres for en retfærdig fred*, som blev afholdt i London den 12. januar 1941, nærmest at pege bagud med sine mindelser om den voldsomme anti-Chamberlain retorik fra efteråret 1939. I en udtalelse fra kongressen hed det: "I England sidder de folk i regeringen, som har fremkaldt denne Krig i Bankernes, Storkapitalisternes, Koloniherrernes og de imperialistiske hajers Interesse".⁴¹ Og Palme Dutt sagde blandt andet: "Partiet erklærer aabent, at kun Arbejderklassens diktatur, kun Sovjetmagten kan løse de Problemer endeligt, som Folket i vort land staar overfor. Men Partiet støtter Kampen for en Folkeregering og en Folkfred, fordi denne betyder et vældigt Skridt mod dette Maal, mod Arbejderklassens og Socialismens Sejr".⁴² Et af resultaterne af Folkekongressen var i øvrigt regeringens forbud mod partiavisen *Daily Worker*, som ellers hidtil havde klaret sig udenom indgreb.⁴³ Selvom det engelske kommunistparti ikke støttede krigen officielt, lod man dog efterhånden mellem linjerne ane ændringer. I foråret 1941 fastlog man, at "angrebne folkeslag, såsom det jugoslaviske og græske, fører en tapper og retfærdig krig for befrielse."⁴⁴ I begyndelsen af juni 1941 brugte kommunisterne som argument for en snarlig genoptagelse af udgivelsen af *Daily Worker*, at avisen ville: "fortsætte sin kamp for en Folkeregering, mod Hitlerismen og for en Folkfred."⁴⁵

22. juni – en politisk befrielse

Da Tyskland om morgenen den 22. juni 1941 angreb Sovjetunionen, kunne de engelske kommunister sammen med deres kammerater i andre lande omsider lægge pagtpolitikken besværlige år bag sig. Hitler-Stalin pagten havde virket lammende på de kommunistiske partier, og havde været nærmest umulig for mange medlemmer at leve med og forsvare, hvad enten det drejede sig om den anti-fascistiske tyske flygtning i Frankrig, den tjekkiske kommunist under jorden i Prag, den engelske kommunistiske sømand på Atlanten, tillidsmanden på fly-fabrikken i Manchester eller hans franske kollega i Paris, de kommunisti-

ske sporvognsførere i Amsterdam, som i vinteren 1941 gik i strejke mod antisemitismen i Holland, den intellektuelle engelske kommunist fra *Left Book Club*, eller en lederskikkelse som den engelske Harry Pollitt.

Det var i starten udelukkende Sovjet-loyaliteten, der – tøvende – bar linjeskiftet igennem. Forsøget på at sidestille Kominterns anti-imperialisme anno 1939 med modstanden mod blodbadet i 1914-18 slog aldrig for alvor an. Hverken overfor hovedmassen af Kominterns sympatisører i arbejderklassen eller internt blandt kommunistpartierne loyale aktivister.

Når de engelske kommunister trods medlemstab og apati blandt mange af de tilbageværende medlemmer alligevel overlevede politisk, frem til de klare linjer slog igennem den 22. juni 1941, skyldes det væsentligst, at de kommunistiske tillidsfolk stadig kunne trække på en vis sympati fra kredse i den engelske arbejderbefolkning. At de kommunistiske *industrial trade unionists* i 1939-41 gik stille med dørene om krigsindsatsens berettigelse og Sovjetunionens politik, hindrede dem ikke i at sætte sig i spidsen for sociale krav, der blev accentueret af krigsomstillingen i dét, der stadig var et udpræget klassesamfund, hvor byrderne, også i krig, blev båret af samfundets underste lag. I disse aktiviteter på basisplan skal man finde grundårsagen til partiets overlevelse – langt snarere end i, hvad en Palme Dutt kunne analysere sig frem til på Daily Workers redaktionskontor.

En hel del tyder på, at et flertal blandt partimedlemmerne inderst inde hele tiden følte, som Harry Pollitt udtrykte det i 1956: "I 1939 anså jeg krigen for at være antifascistisk. Sådan tænkte jeg dengang – og sådan tænker jeg stadig i dag."⁴⁶

DKP: Forvirring og improvisation

Også for Danmarks Kommunistiske Parti blev dagene omkring den 23. august 1939 en øvelse i improvisationens svære kunst, for nyheden om den tysk-sovjetiske traktat ramte parti-hovedkvarteret i Griffenfeldsgade som et chok. Heller ikke det danske kommunistparti

blev adviseret fra Moskva om den forestående kursændring, så man i København kunne forberede sig på dens politiske følger. Situationen for DKP adskilte sig således ikke fra de øvrige sektioners.

Erindringslitteraturen, artikler fra partipressen og dokumenter fra partiets arkiv giver et levende indblik i den rådvildhed, der herskede. På baggrund af den antifascistiske og anti-tyske agitation, som DKP i mange år havde ført, siden 1937 på folkefrontstrategiens grundlag,⁴⁷ er det ikke svært at forestille sig den tilstand af vantrø, der må have hersket på Arbejderbladets redaktion og i partiets hovedkvarter i øvrigt, da telegrammerne indløb.

Partiets formand Aksel Larsen var forfærdet over pagten. Erik Ib Schmidt talte i telefon med ham kort efter, at meddelelsen var kommet, og Larsen sagde rent ud, at han "var lamslået og ikke anede, hvordan han skulle forklare den ny situation."⁴⁸ Trods den øjeblikkelige forvirring i ledelsen ansås det dog for at være af allerstørste betydning for partiet, at dets presse omgående reagerede på nyheden om den overraskende alliance med klare udlægninger af pagtens reelle stormagtspolitiske betydning, årsagerne til Sovjetunionens handlemåde og konsekvenserne for kommunisternes politik og den antifascistiske kamp. Intet tyder på, at muligheden af at undlade en omgående og entydig støtte til Sovjetunionen overhovedet blev berørt af nogen af den daglige ledelses eller redaktionens medlemmer. I hvert fald blev resultatet, at partisekretariatet straks udsendte et cirkulære i et forsøg på at få en foreløbig forklaring på det skete ud til medlemmerne. I cirkulæret hed det blandt andet: "Sovjetunionens Udenrigspolitik har alle Dage med største Konsekvens forfulgt det Formaal at tjene Fredens Sag og Interesser. Sovjetunionen har aldrig været aggressivt indstillet mod andre Stater eller Nationer og er absolut Modstander af Angrebskrige. Sovjetunionen har altid været beredt til at opfylde de internationale Forpligtelser, den paatog sig. Og derfor er det givet, at denne Ikke-angrebs-traktat er en politisk Handling i Fredens Interesse. Et fornyet Studium af Stalins Tale paa

fremlagt paa en Bakke. Det gælder om i enhver Situation af holde Hovedet koldt, at tage sig tid til Eftertanke og ikke at diskutere eller opstille Hypoteser a la den borgerlige Sensationspresse.”⁴⁹ Det var en partiledelse i defensiv position, der forsøgte at dæmme op for tvivl og utilfredshed i partiet. Handelstraktaten, der blev indgået mellem Sovjetunionen og Tyskland i forbindelse med pagten, kunne forsvares med det beskedne omfang, den havde, i forhold til Danmarks handel med Tyskland, men når det gjaldt ikke-angrebepagten, måtte man bruge det argument, at Sovjetunionens generelle politik og hidtidige handlinger betød, at pagten *måtte* være i fredens og arbejderklassens interesse. Man var kort og godt henvist til troen på Sovjetunionen.

Aktivmødet i Folkets Hus

På trods af Arbejderbladets hurtige formidling af den korrekte holdning til pagtens indgåelse, kunne partiledelsen ikke undgå, at de menige kommunister – ligesom ledelsen selv – var slået med forbløffelse over den nye internationale situation. At der har hersket udbredt forvirring fremgår af, at der øjeblikkelig indkaldtes til et aktivmøde.⁵⁰ Mødet blev afholdt fredag den 25. august i Folkets Hus i København. Arbejderbladet bragte et par dage senere et referat af mødet.⁵¹ Overskriften var “Hetzkampagnen mod Sovjet og mod Kommunisterne brudt sammen”. I en tale af borgerrepræsentant Johannes Hansen og i flere andre indlæg var det blevet fremhævet, at pagten havde sprængt Antikominternpagten og “givet Hitlers og Nazismens ideologiske Grundlag et alvorligt Slag.” Formanden for Kvindeligt Arbejderforbunds afdeling 5, Inger Gamburg, havde sagt, at der sikkert var mange, der var blevet overraskede, men at man blot måtte stole på Sovjetunionen, der altid tidligere havde gjort det rigtige. Et medlem ved navn Fritschner fremførte ifølge referatet, at han ikke med det samme havde forstået det, der var sket, og at han, selvom han nu forstod det, mente, at “det havde været formålstjenligt, om Partiledelsen havde været lidt orienteret på

Forhånd om, hvad der skulle ske. Så var megen Forvirring undgået.” Til dette havde Aksel Larsen repliceret: “Partiledelsen skulle ikke og kunne ikke være forhåndsinformet,(...) men jeg synes, Fritschner overdriper ganske betydeligt, når han taler om ‘Forvirring’”. Et andet medlem, Gudrun Gyving, havde, før hun havde fået den rette forklaring, haft “Vanskelighed med at forstå det skete og klare Diskussionerne”, mens David Hejgaard fra Gartnerforbundet havde fremført, at nazisterne var de mest forbløffede af alle, og at situationen aldrig havde været bedre, hvorfor DKP nu måtte forstærke kampen mod nazismen.

Med referatet fra aktivmødet bibragte Arbejderbladet partiets sympatisører og medlemmer det indtryk, at selvom enkelte kommunister umiddelbart havde haft svært ved at forstå det rigtige i Sovjetunionens nye politik, så var alle nu enige i den, efter at den var blevet forklaret for dem af kammerater, der var mere kyndige i analysen af international politik. Det signalerede overfor læseren, at det var i orden at have følt forvirring, når blot man nu indså, at partiet og Sovjetunionen havde ret. Og forvirring kunne der flere gange i de følgende efterårs- og vintermåneder være grund til at føle, for efter den øjeblikkelige vurdering af den krig, som udbrød ved det tyske angreb på Polen den første september som en fascistisk angrebskrig, ændrede Komintern, som vi har set, allerede en uge senere signaler og meddelte de kommunistiske partier, at krigen fra nu af blev opfattet som en imperialistisk krig om verdensherredømmet, hvor arbejderklassen ikke kunne holde med den ene part frem for den anden. Kort efter, den 28. september, betød Sovjetunionens udvidede grænse- og ven-skabstraktat med Tyskland og en i forbindelse hermed offentliggjort “fredsaktion” med et tilbud om fred til vestmagterne, at kommunisterne mere og mere tilsluttede sig en vurdering af England og Frankrig som eneansvarlige for krigens fortsættelse, mens Sovjetunionens alliancepartner Tyskland havde vist sin gode vilje til fred via fredsudspillet sammen med Sovjetunionen. Denne politik

skærpedes mere og mere, idet DKP ved Polens deling i september kunne forklare, at Polen havde været et "Folkenes Fængsel", som med fuld ret nu blev opløst af Tyskland og Sovjetunionen.⁵² Og da DKP efter Sovjetunionens angreb på Finland og den efterfølgende krig november 1939-marts 1940 fastholdt sin utvetydige støtte til Stalins politik, sendte det de danske kommunister ud i total isolation med medlemsfrafald og annonceboycot mod Arbejderbladet til følge.⁵³

9. april

På trods af Sovjetunionens venskabelige forhold til Tyskland anså kommunisterne umiddelbart situationen ved Danmarks besættelse for farlig, og mange af DKP's medlemmer udviste stor forsigtighed den 9. april. Arbejderbladets forretningsfører, Børge Houmann, fortæller i sine erindringer, hvordan han og andre først fra cykel og siden fra en nærliggende kaffebar overvågede partiets lokaler i Griffenfeldtsgade, inden de vovede sig ind i kontorerne.⁵⁴ Den lokale partiformand i Slagelse, maskinarbejder Poul Christensen, skyndte sig i middagspausen hjem og brændte den lokale partiafdelings medlemskartotek i håndvasken, fordi han regnede med, at partiet nu blev illegalt.⁵⁵ Landmåler Ove Larsen, der var formand for en DKU-afdeling på Amager, har fortalt, hvordan han og andre DKU'ere den 9. april traf forberedelser til straks at gå under jorden og brændte afdelingens medlemskartotek.⁵⁶ DKU's hovedbestyrelse mødtes samme dag og diskuterede situationen. Der var på mødet enighed om, at man nu ville blive tvunget ud i illegalitet. Hver afdeling skulle med det samme finde en adresse hos et medlem, der ikke var kendt i offentligheden som kommunist, hvortil der kunne sendes kurérpost. Samtidig aftalte man at dele afdelingerne op i mindre grupper og lave illegale duplikeringssteder. Om eftermiddagen opsøgte Ove Larsen hvert enkelt medlem af afdelingens bestyrelse og orienterede dem om situationen. Man må regne med, at tilsvarende forholdsregler blev truffet i andre partiafdelinger.

Efter Tysklands og Sovjetunionens deling af Polen udsendte DKP en pjece med dokumenter og skildringer fra den røde hærs "befrielse af Vesthviderusland og Vestukraine" med et tillæg af Martin Andersen Nexø om Finland, det "halvnazistiske Regimente", hvor træbaronerne rasler med våbnene og drømmer "stormagtsdrømme om at erobre Rusland til Ural, Østersøprovinserne og – i sidste Omgang Skandinavien". Artiklen, som også blev trykt i Arbejderbladet og i Komsomolskaja Pravda, udløste voldsomme offentlige angreb på Nexø. Sorø Amtstidende opfordrede læserne og bibliotekerne til at brænde Nexøs bøger; en opfordring der blev fulgt af en husholdningsskole ved Sorø og en præst ved Kalundborg.

Telegrammer fra Moskva

Martin Nielsen og Aksel Larsen opholdt sig ved det tyske overfald på Danmark i Moskva, hvor de var til samtaler i Kommunistisk Internationale. De blev nu inddraget i Kominternledelsens overvejelser over konsekvenserne af

begivenhederne for Danmark og det danske parti. På et møde den 9. april nedsatte EKKI's sekretariat et udvalg, der til dagen efter skulle udarbejde et forslag til direktiver for DKP's arbejde i den nye situation.

Den 10. april afsendte man et sæt *Direktiver for en principiel erklæring fra DKP*, der indeholdt Kominterns analyse af den nye situation.⁵⁷ Det var meningen, at partiet skulle offentliggøre en erklæring, der protesterede mod besættelsen, og skrive, at man anså den for et forsøg på at underlægge de skandinaviske folk tysk overherredømme. Erklæringen skulle dog samtidig indeholde den vurdering, at ansvaret for at Danmark var blevet besat, måtte tilskrives de engelsk-franske krigsudbredere og deres skandinaviske agenter i 2. Internationale – dvs. socialdemokraterne. Den offentlige protest mod besættelsen blev ikke til noget, for senere samme dag afgik et nyt telegram til København.⁵⁸ Nu drejede det sig om partiets taktik under besættelsen: “Det danske parti skal søge at bevare alle legale positioner; imødegå enhver udfordring fra besættelsesmagten til forholdsregler mod partiet; mane arbejderne til vagtsomhed overfor provokatører; reorganisere og forberede organisationen på illegalitet; lade kadrer, der hidtil har stået i forgrunden, træde noget i baggrunden og sikre ledende kadrer i fortsættelsen af deres arbejde; fortrinsvis give masserne anvisninger gennem masseorganisationernes organer.” Teksten i dette telegram kan ses som en advarsel til partiet mod at følge retningslinjerne i det første telegram så bogstaveligt, at den legale position blev sat over styr alene på grund af en provokation mod besættelsesmagten.

Rådslagning i København

Hjemme i København kom det hurtigt til at stå klart, at besættelsesmagten ikke umiddelbart havde i sinde at sætte ind mod kommunisterne, men partiledelsen måtte i sagens natur diskutere situationen omgående, og et møde fandt sted i DKP's politibureau den 9. april. Partiet havde på dette tidspunkt ikke modtaget instruktioner fra Moskva – de to telegrammer

blev først sendt dagen efter. Den tidligere formand for søfyrbøderne, Richard Jensen, foreslog på mødet, at partiet skulle indlede en åben modstandskamp mod besættelsesmagten. Forslaget vandt ikke opbakning, og resulterede i stedet i, at den ledende inderkreds i DKP havde held til at få ham smidt ud af partiet. Partiledelsen besluttede, “at sekretariatets medlemmer straks skulle gå i halv illegalitet: optræde legalt om dagen, men ikke være til at finde om natten. Så vidt muligt undgå at blive taget på sengen.” Desuden vedtog man, “at gennemføre en længe forberedt omorganisering af partiet.” Og Børge Houmann skulle “organisere en illegal trykkerivirksomhed, der helst skulle omfatte hele landet.”⁵⁹ Hvorfor omorganiseringen længe havde været forberedt, meddeler Houmann ikke noget om. Imidlertid vides det nu, at partiet allerede omkring det udvidede CK-møde den 22. oktober 1939 begyndte at forberede en illegal tilværelse, idet man i Moskva på daværende tidspunkt betragtede det som en realistisk mulighed, at de endnu legale partier kunne blive forfulgt.⁶⁰

Kominterns retningslinjer for DKP

Telegrammerne af 10. april var blot hastemeddelelser for at DKP's fungerende ledelse kunne vide, hvad der umiddelbart skulle gøres. Arbejdsgruppen i Moskva bestående af Aksel Larsen, Martin Nielsen og Wilhelm Florin blev natten mellem den 9. og 10. april sat til at udarbejde et sæt langt mere udførlige direktiver, som Aksel Larsen og Martin Nielsen skulle have med hjem. Resultatet blev et dokument på ni sider, som indeholdt en mere udførlig analyse af de begivenheder, der havde ført til Danmarks besættelse, og som beskrev de standpunkter, det danske parti nu skulle indtage og de opgaver, partiet skulle sætte sig. Overskriften på dokumentet var: ‘Råd om Danmarks Kommunistiske Partis arbejde efter Danmarks besættelse af tyske tropper for den videre kamp mod den imperialistiske krig, for freden og genetableringen af Danmarks nationale uafhængighed’.⁶¹ Rådene var reelt direktiver, og dokumentet er som politisk, taktisk

og organisatorisk grundlag for DKP's virke under besættelsen af central betydning. Det skal derfor refereres nærmere her.

Den politiske linje i papiret indeholdt på den ene side en fortsættelse af den hidtidige linje fra pagtpolitikken med brug af betegnelser som 'den imperialistiske krig', 'engelsk-franske krigsudbredere' samt disses 'agenter', 'krigsaktivisterne fra 2. Internationale'. Men på den anden side var der også tale om en tilbagejustering til analysen fra dagene omkring krigsudbruddet, hvor man stadig talte om den tyske imperialism.

Papiret indeholdt ni hovedpunkter om den aktuelle situation og DKP's opgaver. I punkt 1 hed det efter en indledende konstatering af, at det var den fransk-engelske sides forsøg på at inddrage Skandinavien i krigen, understøttet af krigsaktivisterne fra 2. Internationale, der var skyld i Tysklands handling, at: "Følgerne af besættelsen er, at Danmark er blevet krigsområde, at Danmarks økonomi bliver ødelagt, at livsbetingelserne for folkets brede masser bliver kraftigt forringet, at folkemassernes sociale og politiske rettigheder bliver udsat for skarpe angreb, at en stadigt stigende national undertrykkelse vil sætte ind og at den tyske imperialism vil bestræbe sig på at ensrette Danmark." Talen i dokumentet om national undertrykkelse og forudsigelsen af, at den tyske imperialism vil forsøge at ensrette landet, lægger allerede her en tysk fjendtlig linje for dagen, som det er værd at bemærke, når man skal vurdere kommunisternes delikate balancegang i udtalelserne om Tyskland og de fascistiske regimer i pagtperioden.

Igennem de forskellige punkter i dokumentet nævnes hovedmålene for DKP gentagne gange: At skabe arbejderklassens enhedsfront fra neden, opbygge en bred folkefront og med disse midler bekæmpe den imperialistiske krig, forsvare den arbejdende befolknings levilkår og politiske rettigheder samt genvinde landets uafhængighed. Hvad det sidste angår beskrives i punkt 7, at et arbejde blandt de tyske soldater er nødvendigt, og at DKP skal sætte forberedelser hertil igang. Det vil være muligt fordi: "Besættelsestropperne består ik-

ke udelukkende af nazistiske elementer. I den regulære tyske hær er der masser af antifascistiske arbejdere og bønder. For at opnå, at de tyske soldater ikke lader sig misbruge til voldshandlinger mod befolkningen, er et arbejde blandt soldaterne nødvendigt." Gennem oplysende arbejde vil det være muligt at afsløre det nationalsocialistiske bedrag og sprede hjemve og længsel efter kone og børn blandt tropperne. Dette arbejde skal foregå i et nært samarbejde med det tyske parti, KPD, der havde en partistruktur med eksillemelse i Danmark. I denne forbindelse advares der i punkt 9 mod at ungenkommunisterne, når de arbejder blandt soldaterne, kommer til at kompromittere sig i andre danskeres øjne. Der er altså ingen tvivl om Kominterns vurdering af perspektiverne for en antitysk holdning i den danske befolkning på dette tidspunkt.

DKP sættes på plads

Imidlertid blev det i de kommende måneder den forstærkede sociale agitation med hårde angreb på Socialdemokratiet og samlingsregeringen, samt den stadige fremhævelse af vestmagternes ansvar for krigen, der kom til at tegne billedet af DKP's politik. Egentlig var partiet i overensstemmelse med direktiverne fra 10. og 16. april, men da man aldrig havde protesteret mod besættelsen, tilfredsstillede balancen efter et par måneder ikke Kominterns ledelse i Moskva. Samtidig medførte den indenrigspolitiske konfrontation omkring majkriselovene, at man i Moskva mente, at Arbejderbladet gik alt for langt i sin vurdering af, at Socialdemokratiet som en af de hovedansvarlige for krisen nu endegyldigt havde udspillet sin rolle i dansk politik og nærmest stod foran opløsning. Derfor affattedes den 26. juni 1940 et brev med nye direktiver til det danske parti.⁶² I brevet blev det indledningsvis slået fast, at der havde vist sig nogle 'mangler' i gennemførelsen af den i april fastlagte politiske linje: Det nationale spørgsmål spillede på grund af besættelsen en stor rolle, og det var nødvendigt, uden på nuværende tidspunkt af indlede en kamp mod okkupationen, at for-

Aksel Larsen om

Situationen og Arbejder- bevægelsen

Denne Pjece indeholder en Artikel af Danmarks kommunistiske Partis Formand Aksel Larsen. Artiklen var skrevet som Svar paa nogle anti-kommunistiske Artikler i den socialdemokratiske Presse og var offentliggjort i ARBEJDERBLADET for Søndag den 12. Maj. Efter Forlagets Anmodning har Aksel Larsen gennemarbejdet Artiklen og foretaget enkelte Ændringer og Tilføjelser, væsentligt foranlediget af den i Mellemtiden bekendtgjorte Kriseplan fra „Samlingsregeringen“.

ARBEJDERFORLAGET * MAJ 1940

Den socialdemokratiske 2. Internationale er ”et stinkende Lig (...), et Agentur for krigsførende Kapitalister (...) i den fransk-engelske Imperialismes Lande”, skrev Aksel Larsen i pjecen Situationen og Arbejderbevægelsen fra maj 1940. I de første måneder efter Danmarks besættelse agiterede DKP så voldsomt mod vestmagterne og det danske Socialdemokrati, at partiet i slutningen af juni 1940, efter Frankrigs fald, modtog en irettesættelse fra Moskva med besked om at justere kursen. Partiet skulle passe på ikke at komme til at stå som en støtte af besættelsesmagten i de arbejdende massers øjne og skulle heller ikke gøre sig nogen illusioner om, at Socialdemokratiet allerede havde udspillet sin rolle.

berede befolkningen på den. Derfor var det uheldigt, at partiet i sin ivrige kamp mod den hjemlige reaktion kunne give det indtryk, at det var på besættelsesmagts idé. Man var i Moskva ved blive bekymret for DKP's omdømme, klemmt som partiet var mellem pagtpolitikens analyse af krigen som imperialistisk, med vestmagterne og deres socialdemokra-

tiske agenter som hovedansvarlige, og den tyske besættelsesmagts tilstedeværelse i Danmark. Derfor måtte partiet nu passe på ikke at lægge sig åbent for beskyldninger om tyskvenlighed. Kominterns bemærkelsesværdige irettesættelse af DKP kom kort efter Frankrigs fald i juni, og må ses som et led i den almindelige forskydning af Kominterns politik i en mere tysk fjendtlig retning. Ganske få dage efter brevets ankomst dannede det baggrund for diskussionerne på et Centralkomitemøde.

“Det vil komme til en national Befrielseskamp”

Den 30. juni 1940 mødtes DKP's centralkomite for første gang siden oktober 1939. Kurt Jacobsen skriver i sin Aksel Larsen-biografi, at mødet var indkaldt for at ekskludere Richard Jensen, men der var også meget andet på dagsordenen.⁶³ Protokollen fra mødet findes i DKP's arkiv.⁶⁴ Fra Aksel Larsens indlæg refereres blandt andet følgende: “Aksel Larsen: Omtalte Krigen og Finlandskonflikten, Begivenheder, der kom hurtigere end forudset af Partiet. Partiet stod sig godt i Stormen, vi mistede nogle Medlemmer ca. 1/9, men dog forbavsende få i Betragtning af, hvornår vi havde hvervet den store Part af Medlemmerne. Ligeledes stod Partipressen sig godt. Den 9. april var ikke uafvendelig. Den fejlagtige Politik i de borgerlige demokratiske Lande førte til Krigen. Regeringen var ikke uansvarlig. Vi skal ikke vente, at Tyskerne forlader Landet, når Krigen er slut. Planerne om Europas Forenede Stater under tysk Overherredømme. Danmark skal gøres til en Del af den tyske Økonomi, og man vil søge at få en Massebasis i en Del af Befolkningen. Det vil komme til en national Befrielseskamp, denne kan ikke føres ved Hjælp af England eller andre Kapitaliststater, men kun af Arbejderne selv. Kriselovene betyder Nedskæring og Ødelæggelse af Fagf. især i Landdistrikterne. Arbejdsfordelingskasserne vil lidt efter lidt afløse Arb.løshedkasserne og derved vil man ødelægge Fagforeningerne.

Sammenlægningen af LS og Fritz Clausens

Nazister for at skabe en Situation, så disse Kredse kan få Magten. Man bombarderer Kongen med Breve, for at han skal skabe en ny Regering. Måske en Omdannelse af Regeringen i endnu mere reaktionær Retning. Soc.dem. har ingen Politik mere. Vi må stille et positivt Program op, så Arbejderne forstår, at der er en Udvej. Der må sendes et Manifest ud. Som indeholder et Opgør med Soc.dem. og viser en vej frem, at Arb.klassen skal tage Magten og fjerne Socialdemokraterne.” Og videre: “Visse Kredse arbejder (indenfor DSU og HIPA) på Sabotage mod Værnemagten, men man vilde gerne have vort Parti indblandet i det. Vi vil kunne føre an i den nationale Kamp og få hjælp fra Størstedelen af den danske Befolkning, såfremt Danmark bliver undertrykt endnu mere”.

Dokumentet giver et interessant billede af Kominterns og DKP's optik i sommeren 1940, på et tidspunkt hvor opbygningen af en modstandsbevægelse på nationalt grundlag endnu lå langt ude i horisonten. Aksel Larsens udtalelser om, at arbejderklassens magtovertagelse i situationen skulle være DKP's alternativ til en truende nazistisk regering, er et billede, der giver mindelser om ultravenstrelinjen fra tiden inden 1934/35, og ligger langt fra den senere tilbagevendende til folkefrontspolitikken under modstandskampen. Noget af det mest interessante ved referatet er Aksel Larsens vurderinger af det sandsynlige i, at tyskerne vil forblive i landet efter krigen og at det vil komme til en national befrielseskamp. I dette ligger der en formodning om, at Tyskland vil vinde krigen – et synspunkt som var almindeligt udbredt på dette tidspunkt – og en tilkendegivelse af, at han ikke mente, at ikke-angrebspagten betød, at de danske kommunister skulle holde fred med besættelsesmagten på længere sigt. Tværtimod gav han udtryk for, at DKP ville kunne anføre den kommende befrielseskamp og få stor folkelig opbakning hertil. Samtidig lod formanden dog tydeligvis forstå, at kommunisterne måtte afvise opfordringer fra DSU'ere og andre til med det samme at gå ind i sabotage. Omtalen af de tyske planer om Europas forenede Stater demonstrerer en op-

fattelse af Tysklands aggressive hensigter, der stemmer bedre overens med politikken før 23. august 1939 end med den, DKP udadtil havde lagt frem siden omsvinget i efteråret. Til gengæld fastholdt Aksel Larsen den kritiske vurdering af vestmagterne, der ikke kunne ventes at ville hjælpe til i kampen mod besættelsesmagten. Så alt i alt afspejlede partiformandens holdning tydeligt junidirektiverne fra Komintern. Kritikken af Arbejderbladets retorik over for Socialdemokratiet, nævnes ikke i referatet, og den detaljerede korrespondance med Moskva og det, at man modtog deciderede direktiver, var da heller ikke almindeligt kendt blandt CK-medlemmerne.⁶⁵ Til gengæld hævdede Aksel Larsen i en indberetning til EKKI i august, at han havde orienteret alle ledende kammerater om direktiverne.⁶⁶

Partiets ledende kredse modsatte sig enhver form for aktioner mod besættelsesmagten og satsede på at bevare partiets legalitet så længe som muligt. Samtidig regnede man dog med en national befrielseskamp før eller siden, hvilket er i god overensstemmelse med de forberedelser til illegalitet, som partiledelsen og EKKI i april havde vurderet, at man under alle omstændigheder ville blive tvunget til for at kunne overleve, hvis forfølgelser satte ind. DKP havde således ingen illusioner om, at partiet på langt sigt kunne leve en fredelig tilværelse, skærmet af ikke-angrebspagten.⁶⁷

Februar 1941: Tættere på den nationale bevægelse

I februar 1941 indløb der igen udførlige direktiver fra Komintern. EKKI's skandinaviske sekretariat gav fornyede instruktioner til de nordiske partier, og med hensyn til situationen i Danmark afspejlede DNSAP's regeringsstorm i slutningen af 1940 og nytårskrisen med de tyske krav om en regeringsomdannelse sig tydeligt i brevet fra Moskva.⁶⁸ Faren truede, idet den tyske imperialisme stadig mere aggressivt krævede en regeringsændring og lagde op til “den fuldstændige politiske ensretning af Danmark. De understøtter åbent den tyske imperialismes agentur, Clausen-garden.” Hele situatio-

nen tydede på, at tyskerne forberedte “et åbent brud med de erklæringer, de den 9. april havde givet til det danske folk” Derfor indskærpedes det, at det danske parti måtte tage ved lære af det norske partis skæbne og sikre sig mod et pludseligt anslag. Derudover skulle man stadig søge at samle den arbejdende befolkning, men grundlaget havde nu langt mere vægt på det nationale element end i april og juni 1940. Et hovedpunkt var “kamp mod ethvert forsøg på at påtvinge det danske folk en marionetregering for en fremmed imperialisme”, og målet skulle være “genetablering af Danmarks fuldstændige nationale uafhængighed; imod den imperialistiske krig.” Ved at samle befolkningen om forsvaret af de demokratiske rettigheder, kunne DKP hjælpe arbejderklassen med at udvikle den af bougeoisiet uafhængige politik, der skulle til, for at klassen kunne virkliggøre sin “førende rolle i det danske folks nationale befrielseskamp.” Videre skrev EKKI, at selv om det havde været korrekt af DKP at fordømme samlingspartierne nationale blok i indenrigspolitiske spørgsmål, så var det en fejl ikke at indse, at “under ledelse af denne blok blev der organiseret en bred national modstandsbevægelse, hvorved der opstod visse vanskeligheder for den tyske imperialisme ved gennemførelsen af dens planer i Danmark.” Derfor skulle man nu ændre taktik: “Vort parti skal forsøge at vinde indflydelse på denne nationale bevægelse udefra gennem snævre forbindelser med venstresocialdemokrater og indefra gennem fagforeningerne.” DKP skulle ikke officielt tilslutte sig den nationale samling, men kommunisterne skulle begynde med at deltage i dens aktiviteter, i det omfang disse ikke var i direkte modstrid med partiets politik.

Der var i februar 1941 tale om en tydelig ændring i antitysk retning i Kominterns politiske analyse, samtidig med at taktikken i overensstemmelse hermed tog en drejning, der skulle sætte DKP i stand til igen at deltage i folkefrontslignende aktiviteter. Denne ændring betød dog ikke, at partiet skulle ændre taktik i sit forsvar for arbejderklassens materielle krav i fagbevægelsen og i offentligheden. Her skulle Socialdemokratiets og rege-

ringens asociale politik stadig angribes, således at flere tilhængere kunne vindes for DKP.

I foråret 1941 gjorde partiledelsen sig store anstrengelser for at modvirke tendenser til åbne provokationer mod besættelsesmagten. I februar og marts blev Richard Jensen, Thøger Thøgersen, Otto Melchior og andre, som havde været tilknyttet Wollwebers sabotageorganisation arresteret. Da dette blev kendt, udsendte DKP's sekretariat et fortroligt cirkulære til afdelingsbestyrelserne.⁶⁹ Idet man slog fast, at DKP intet havde haft at gøre med det attentat på spanske trawlere i Frederikshavn i 1938, som gruppen stod anklaget for, kaldte man det partiforbryderisk at beskæftige sig med den slags “terroristiske handlinger”. Medlemmerne skulle “bestemt afvise enhver Provokatør, der direkte eller indirekte (eventuelt gennem Misbrug af Centralkomiteens Navn) søger at lokke enkelte Partimedlemmer eller Partiet som Helhed ud i Eventyr og handlinger, der vil være til Skade for Partiet og den danske Arbejderklasse.”

Trods de ændringer i Kominerns strategi, som havde været under udvikling siden sommeren 1940, lagde partiledelsen fortsat stor vægt på at opretholde partiets legale positioner – og kunne samtidig benytte lejligheden til at føre opgøret med gruppen omkring Richard Jensen helt til bunds. Der var stadig lang vej til premieren på den kommunistiske sabotage året efter. Så længe ikke-angrebspagten var gældende, måtte DKP på linje med de andre kommunistiske partier fortsætte den svære balancegang mellem de udstukne retningslinjer fra Moskva og hensynet til den lokale politiske virkelighed.

Noter

1. Aksel Larsen: *Situationen og Arbejderbevægelsen*, Arbejderforlaget, København 1940, s. 11.
2. *Arbejderbladet* 19.5 1940.
3. Endgültiger Text. Ratschlaege für die Arbeit der KP Daenemarks (...), 16.4 1940, Kominternarkivet (ABA). Artiklen bygger på forfatterens utrykte specialer: Thomas Bindesbøll Larsen: *Komintern, de kommunistiske partier og ikke-angrebspagten 1939-41*, Københavns Universitet 1995, og Lars Jepsen: *DKP i*

- ikke-angrebspagtens skygge, Københavns Universitet 1997. Dokumenterne i DKP's arkiv på ABA og i DKP's Kominternarkiv samme sted, som benyttes i specialerne og i denne artikel, er nu publiceret i Hans Kirchhoff og Aage Trommer: *Vor Kamp vil vokse og styrkes*, København 2001.
4. Et blik på den historiske faglitteratur om ikke-angrebspagtens periode viser også en klar overvægt af stormagts- og militærstrategiske indgangsvinkler. Anderledes beskedent har antallet af undersøgelser af pagtperiodens politiske og ideologiske implikationer for Komintern og kommunistpartierne været. Karakteristisk for det allerførste nummer af det bibliografiske *The International Newsletter of Historical Studies on Comintern, Communism and Stalinism* (Berlin 1993) var, at der ingen særskilt rubrik fandtes for udgivelser med komparative undersøgelser af de kommunistiske partiers udmøntning af Kominterns politik i årene 1939-41. Endnu i dag findes der ikke noget standardværk om perioden. Vi mangler stadig at få nyskrevet dette kapitel i den internationale kommunismes historie med inddragelse af de nye kildematerialer fra arkiverne i Moskva.
5. Jf. f.eks. Philippe Buton & Stephane Courtois (red.): *Le livre noir du communisme en débat – les critiques, les auteurs, memoire et jugement, lectures, Communisme*, nr. 59-60/2000 – et særnummer af tidskriftet *Communisme* viet til debatten om sortbogen. Se ydermere minitemaet om sortbogen i *Arbejderhistorie*, nr. 3/1998 og Morten Thing: Vi er historie, *Arbejderhistorie*, nr. 3/1999, hvor der også redegøres for debatten i kølvandet på udgivelsen af *Le livre noir du communisme*.
6. Terje Halvorsen: *Myter og realiteter om kommunisterne i 1940-41*, *Aftenposten* 2.9 1998.
7. Se en række nyere case-studies om de italienske, jugoslaviske, portugisiske og græske partier i Tim Reses & Andrew Thorpe (eds.): *International Communism and the Communist International 1919-43*, Manchester 1998. For det engelske CPGB, se bl.a. kilde-samlingen F. King, G. Matthews: *About Turn – The British Communist Party and the Second World War*, London 1990.
8. Wolfgang Leonhard: *Der Schock des Hitler-Stalin-Paktes*, München 1989, s. 20-22. Khrustjov citeres bl.a. for følgende betragtning: "Vi måtte end ikke diskutere pagten under partimøder."
9. Ernst Fischer: *Erinnerungen und reflexionen*, Wien 1969, s. 407 f.
10. Georgi Dimitroff: *Tagebücher 1933-1943*, Berlin 2000, s. 270 ff. samt Gerhard Bisovsky, Hans Safranek & Robert Streibel (red.): *Der Hitler-Stalin-Pakt – Voraussetzungen, Hintergründe und Auswirkungen; Dokumentation eines Symposiums der Volkshochschule Brigittenau 1990*, Wien 1990, s. 136 ff.
11. Monty Johnstone: Introduction i: *About Turn*, s. 19. Johnstone har fundet originalteksterne i Kominternarkivet i Moskva.
12. Den østrigske historiker Winfried R. Garscha og den russiske historiker Michail Narinski anvender ordet direktiv om Sekretariatets udtalelse den 22.8. Omvendt citerer den engelske historiker Monty Johnstone, der har fundet det samme originaldokument i Moskva, fra det besluttede uden at tale om det som et direktiv, jf. Winfried R. Garscha i: *Der Hitler-Stalin-Pakt*, s. 136, Michail Narinski: *Le PCF et le Komintern 1939-1941 i: Communisme*, nr. 32-33-34/1993, s. 11-12.
13. Jf. en artikel af den russiske historiker Kyrill Schirinja citeret af Winfried R. Garscha i: *Der Hitler Stalin-Pakt*, s. 136-37.
14. Samme, s. 137.
15. Samme, s. 137f.
16. Samme, s. 137ff.
17. Samme, s. 137ff.
18. Jan Foitzik: Die Kommunistische Partei Deutschlands und der Hitler-Stalin-Pakt – die Erklärung des Zentralkomitees vom 25. august 1939 im wortlaut, *Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte*, nr. 3/1993, s. 499 ff. Foitzik har i det tyske Bundesarchiv fundet originaludkastene til den oprindelige erklæring og konstateret mange væsentlige udeladelser.
19. Jan Foitzik, s. 512.
20. Citeret fra Bianca Petrow: *Stalinismus, Sicherheit, Offensive – Das Dritte Reich in der Konzeption der sowjetischen Aussenpolitik 1933 bis 1941*, Melsungen 1983, s. 270-71.
21. Edward Mortimer: *The rise of The French Communist Party 1920-47*. London/Boston 1984, s. 283.
22. F. King & G. Matthews: *About Turn*. Bogen nummer bl.a. en komplet udskrift af det engelske partis centralkomitémøde den 2.-3. oktober 1939.
23. Monty Johnstone: Die Kommunistische Partei Grossbritanniens und der Hitler-Stalin-Pakt, i: *Der Hitler-Stalin Pakt*, s. 139-40, 142. Johnstone gengiver den originale tyske tekst, der telegrafisk blev sendt til Tjekkoslavakiets kommunistiske parti. Denne version af teksten modsvarer en nøjagtig oversættelse af den russiske original med Dimitrovs underskrift, som Johnstone har fundet i Moskva-arkivet.
24. Monty Johnstone: Die Kommunistische Partei Grossbritanniens und der Hitler-Stalin-Pakt, i: *Der Hitler-Stalin Pakt*, s. 139-40.
25. Harry Pollitt: *How to win the War*, udgivet af C.P.G.B. 1939, s. 4.
26. Monty Johnstone, *Der Pakt*, s. 141.
27. Samme, s. 141.
28. Central Committee – Morning session, 25/9-39. Aftrykt i: *About Turn*, s. 53 ff.
29. John Callaghan: *Rajani Palme Dutt – a study in*

- British Stalinism*, London 1993, s. 182. Palme Dutt sad i et nyudnævnt partisekretariat, som udelukkende bestod af partiets pro-Kominternstøtter (Springhall og William Rust). Dette triumvirat af en alternativ partiledelse tog nu initiativet til forberedelse af CK-mødet i oktober, hvor det var Dutt, der holdt den indledende tale.
30. Central Committee, ref. 2.10 1939, i: *About Turn*, s. 73.
31. John Callaghan, s. 183.
32. Central Committee, ref. 2.10 1939, i: *About Turn*, s. 209-210.
33. Kevin Morgan: *Against Fascism and War: ruptures and continuities in British Communist politics, 1935-41*, Manchester 1989, s. 124. Der refereres til *Manchester Guardian*, 7.12 1939. Heri gengives spørgsmål rettet til den kommunistiske kandidat på vælgermøder ved suppleringsvalgene i Stretford.
34. Kevin Morgan, s. 128 f.
35. Sam Russel: 'Discussion-part', i: John Attfield & Stephen Williams (red.): *1939: The Communist Party and the war*, London 1984, s. 147f.
36. For a Peoples Government, *World News and Views*, London 1940. Citeret af Monty Johnstone i *Der Pakt*, s. 12-13.
37. Citeret af Monty Johnstone i *Der Pakt*, s. 144.
38. Jf. Kominterns direktiver til det franske PCF af 12. juli 1940: "Annexe no. 7 – Projet de Directive au CC de PCF, 12. juillet 1940", *Communisme*, nr. 32-33-34/1993, s. 38.
39. Michail Narinski: *Le PCF et le Kominterne 1939-1941* i: *Communisme*, nr. 32-33-34/1993, s. 23f. PCF's Parisledelse under ledelse af Jacques Duclos slog nu bak, og stemplede i et budskab til Moskva af 28. august 1940 hele legaliseringsforsøget som en provokation begået af det fremtrædende PCF-medlem Foissin. Nu blev han pludselig syndebug og fordømt som forræder. Meget tyder dog på, at Jacques Duclos hele vejen igennem selv havde været involveret i legaliseringsforhandlingerne.
40. Terje Halvorsen: *Mellom Moskva og Berlin – Norges Kommunistiske Parti under ikke-angrebspagten mellom Sovjet-Unionen og Tyskland 1939-41*, Oslo 1996, s. 87ff. Halvorsen har bl.a. gennemgået W. Florins 'Ratschläge' til NKP i sommeren 1940 (Kominternarkivet).
41. Uden forfatter: *Englands arbejdere i Kamp for en Folkeregering og en retfærdig Fred*, udgivet af Arbejderforlaget, København 1941, s. 3.
42. *Englands Arbejdere i Kamp*, s. 16.
43. Morgan, s. 239-240, samt: Henning Koch: *Demokrati slå til* (København 1994), s. 44. Det er værd at bemærke, at forbudet mod Daily Worker fra 21. januar 1941 strakte sig til langt efter 22. juni 1941 – nemlig helt til 26. august 1942.
44. Kevin Morgan, s. 243.
45. Samme, s. 243. Det citerede stammer fra en Daily Worker-løbeseddel, dateret 2.6 1941.
46. Monty Johnstone, *Der Pakt*, s. 145, citeret fra John Mahorn: *Harry Pollitt – a Biography*, London 1976.
47. Kurt Jacobsen: *Aksel Larsen. En politisk biografi*, København 1993, s. 179 ff.
48. Erik Ib Schmidt: *Fra Psykopatklubben*, København 1993, s. 168. Her fremgår det, at samtalen fandt sted samme aften, som budskabet var sendt ud i radioen, mens Erik Ib Schmidt til Kurt Jacobsen har oplyst, at de talte i telefon sammen dagen efter, den 24. august, jf. Kurt Jacobsen: *Aksel Larsen*, s. 229.
49. Cirkulære fra partisekretariatet, 22.8 1939, Kominternarkivet (ABA).
50. På aktivmøder deltog de partimedlemmer, der beklædte tillidsposter i fagbevægelsen, centralt eller lokalt i DKP eller i ungdomsforbundet DKU. Ifølge Ib Nørlund var aktivmøderne i høj grad det forum, hvor igennem det københavnske parti blev styret. Der deltog som regel 200-500 mennesker, Ib Nørlund: *Den sociale samvittighed*, København 1991, s. 92.
51. *Arbejderbladet* 27.8 1939.
52. Jf. en dobbeltkronik af Kai Moltke i *Arbejderbladet* 19.9 og 20.9 1939.
53. Se Børge Houmann: *Martin Andersen Nexø og hans samtid*, bd. 3, Kbh. 1988 og sammes *Kommunist under besættelsen*, København 1990, s. 63.
54. Børge Houmann: *Kommunist*, s. 66 f.
55. Poul Christensen: *Af en illegals erindringer*, SFAH's publikationsserie nr. 4, København 1976, s. 42.
56. Samtale med Ove Larsen, 26. januar 1990. Ove Larsen sad i DKU's hovedbestyrelse og var desuden siden efteråret 1939 medlem af DKP.
57. Telegramm an K.P.Dä. am 10.4.40, Kominternarkivet (ABA).
58. Telegramm an K.P.Dä. am 10.4.40, Kominternarkivet (ABA).
59. Børge Houmann: *Kommunist*, s. 75.
60. Alfred Jensens beretning i EKKI, 5.11 1939, Kominternarkivet (ABA).
61. Endgültiger Text. Ratschlaege für die Arbeit der K.P. Daenemarks (...), 16.4 1940, Kominternarkivet (ABA).
62. Einige Ratschlaege für die K.P. Daenemarks, 26.6 1940, Kominternarkivet (ABA).
63. Kurt Jacosen: *Aksel Larsen*, s. 248.
64. CK-møde 30.6 1940, DKP's arkiv (ABA).
65. Jf. Kurt Jacobsen: *Aksel Larsen*, s. 180.
66. Angaaende Richard Jensen, 31.8 1940, Kominternarkivet (ABA).
67. Hele spørgsmålet om antitysk propaganda mellem linjerne i *Arbejderbladet*, som vi har antydnet med omtalen af Kirks historiske artikel ovenfor, må vi af pladshensyn udelade her. For en diskussion af dette

tema, se Lars Jepsen: anf. arb., s. 63 ff. Det samme gælder for spørgsmålet om DKP's forhold til de danske nazister i perioden. En analyse heraf findes sammesteds, s. 82-93.

68. Vorschläge, auf deren Grundlage kurze Direktiven des Sekretariats gefasst wurden. II. Betrifft Daenemark, februar 1941, Kominternarkivet (ABA). Terje Halvorsen anfører i "Kommunistpartiene og Stalin-Hitler-Pakten", *Norsk Historisk Tidsskrift*, 4/1995 (manus, s. 22), at forslagene var identiske med direktiverne. Det samme antages her.

69. Cirkulære fra Partisekretariatet til afdelingsbestyrelserne, 9.4 1941. Kominternarkivet (ABA).

Abstract

Lars Jepsen & Thomas Bindsbøll Larsen: "It will eventually end in a fight for national liberation". Communists and the Non-Aggression Pact 1939-41, *Arbejderhistorie* 3/2002, pp. 1-22.

The main focus of the article is on Communists during the very difficult time of the Molotov-Ribbentrop Pact from 1939 to 1941. On the basis of new sources, available with the opening of the Moscow archives over the last few years, the article goes through the main features in the unfolding events both in the central decision making apparatus of the Comintern and in the individual Communist Parties. In the latter case the article concentrates on the British CPGB and the Danish Communist Party, the DKP.

The article takes up the issue of the hierarchical structure of the world Communist movement and the tactical and state dictated measures of the Stalin leadership which led to the conclusion of the pact with Hitler. This immediately threw the Comintern and the individual parties into a political maelstrom, completely unprepared as they were for the sudden abandonment of the Popular Front line that had been in operation since 1935.

The main perspective of the authors is that to a certain extent, in spite of membership loss and confusion, the individual parties succeeded in politically surviving the years 1939-41 – even though they were often faced with political directives from Moscow which were

almost impossible to implement. In addition, the article outlines how the Comintern's politics for the years 1939-41 can be categorised into different phases, something confirmed by the archive material that has come to light over the last few years. The very anti-English line of the first phase, where the main slogan was "no to the imperialist war", which objectively favoured German interests, gave way to a second phase that started after Hitler's blitzkrieg and the fall of France in the summer of 1940, when the Comintern started on a course of adopting more nationalistic slogans. Particular parties, including the French PCF, were directly warned against any collaboration with the German occupying forces. The Danish party also received similar instructions in the summer of 1940. So already from the summer of 1940 there is a change of line in the Comintern's politics in a more anti-German direction.

Furthermore, it is argued in the article that the members of the Communist Parties continued to be ideologically anti-fascist even in the years 1939-41, despite Stalin's pact with Hitler. Thus the British Communists took part in the mobilisation during the Battle of Britain, in common with the general population, in 1940. Examples are also given from the DKP, which show that the party members and leadership attempted to preserve a legal status in the face of the German occupation and parallel to this constructed and prepared illegal structures. Communists understood the need to have more than one string to their bow in the period 1939-41. In the meantime the nuances in Communist politics have often been lost in the face of the very emotionally expressed points of view in the debate concerning the history of the Communist movement.

Thomas Bindsbøll Larsen, cand.phil. i historie
 Mariehøjvej 42, Gl. Holte, 2850 Nærum
 Tlf.: 45 80 04 35, e-mail: thomas-b.larsen@get2net.dk

Lars Jepsen, cand.mag. i historie og spansk
 Amalie Skrams Allé 34, 2500 Valby
 Tlf.: 36 17 28 57
 e-mail: lars@jepesen-online.dk; lj@cvukbh.dk